

Мср Рајко Петровић*
Институти за европске студије
Београд

СРЕДЊОВЕКОВНО СРПСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Сажетак: У раду ћемо анализирајући средњовековно српско културно наслеђе на простору Босне и Херцеговине. Српски народ, који вековима живи на простору ове две географске целине, током средњега века је имао развијену културу. Мада је гео културног блага српског народа на овим просторима нестало у бројним ратним вихорима, значајан гео је и данас очуван, како кроз материјално, тако и кроз нематеријално наслеђе. Данас се, међутим, српски народ заједно од Дрине суочава са сталним покушајима присвајања дела његовог културног и историјског наслеђа од стране суседних народа. Стога, најпре ћемо испитати појам и врсте културног наслеђа у теорији. Након тога, анализираћемо материјално културно наслеђе српског народа из средњега века на простору Босне и Херцеговине, а затим и његово нематеријално наслеђе. Такође, испитаћемо значај Републике Српске и њених појединих институција у очувању српске средњовековне културне баштине. Закључни гео рада ћемо посветити значају ове теме за очување српског културног идентитета на простору Босне и Херцеговине.

Кључне речи: СРПСКИ НАРОД, СРЕДЊИ ВЕК, БОСНА, ХЕРЦЕГОВИНА, КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ, РЕПУБЛИКА СРПСКА.

* Контакт: rajkopetrovic993@gmail.com

Увод

Средњи век обухвата период између V и XV века. Из овог временског раздобља потиче можда и најзначајније културно наслеђе српског народа. Српски народ је у овом периоду створио своје државе, своју аутокефалну хришћанску цркву, своје црквене и световне законе, те је усталио бројне обичаје. Такође, развијале су се и писменост и уметност. На широком простору Балканског полуострва који је у средњем веку насељавао српски народ остали су бројни културни трагови његовог присуства. Таква ситуација је и са територијом данашње Босне и Херцеговине.¹ Срби су већ средином средњег века насељавали читав простор Босне и Херцеговине. Наравно, често се можемо сусрести са негирањем српског средњовековног присуства на овим просторима, но такви ставови немају своје научно утемељење. „Већ се из најранијих средњовековних извора може закључити да је Босна у своје најстарије доба била српска земља. Према записима чувеног византијског цара и историчара Константина VII Порфирогенита (905-959) Босна је била интегрални део српских кнежевина у 9. и 10 веку. Касније је дошло до поделе ових земаља на: Босну и Расу (Рашку). За Римокатоличку цркву цела област је била позната као *Regnum Serviliae quod est Bosnia* (Краљевина Србија је Босна). Исто тако, одредница Србин је већ у XIII веку био присутан у Босни.” (Свирчевић, 2009: 3-4)

С обзиром да је српски народ на простору Босне и Херцеговине² успео да формира своје државице, јасно је да је имао оптималне услове за развој културе. Култура српске Босне и српске Херцеговине је била део јединственог српског културног корпуса. Наравно, постојале су одређене специфичности, но није било речи о тако снажним варијацијама да можемо говорити о постојању некакве босанске или херцеговачке културе. Те одреднице су, у том временском периоду, имале превасходно регионални и управни карактер. Српско средњовековно културно наслеђе у Босни и Херцеговини почива, како на словенској традицији и обичајима, тако и на хришћанском учењу (махом православном). Захваљујући јачању српских земаља, пре свега у доба династије Немањића, долази до процвата материјалне и нематеријалне културне баштине. Тај процват се десио и у деловима Босне и Херцеговине. Не само да су српски великаши саградили велики број утврђења и манастира, већ у то

¹ У овом раду се Босна и Херцеговина посматрају одвојено, као две суседне историјске регије, а не у контексту данашње државе која носи назив Босна и Херцеговина.

² О српском средњовековном присуству на простору Херцеговине постоји велики број историјских доказа. Сам назив Херцеговина потиче од српске средњовековне титуле херцег од Светог Саве, коју је носио господар Хума Стефан Вукчић Косача. Више о српском присуству на овом простору погледати на: https://eparhija-zahumskohercegovacka.com/?page_id=12001 (22.5.2018.)

доба настају и савремени закони (попут Душановог законика), а преко манастира се шири писменост и књижевност. Сломом српских држава под налетом османлијских освајача српско културно наслеђе се нашло пред страшним ударом. Многи манастири и цркве су спаљени, велики број утврђења и градова је делимично или потпуно срушен, а Црква (као извор писмености и књижевности у то доба) била је у тешком положају. Српски народ на простору Босне и Херцеговине се нашао у посебно тешком положају, с обзиром на висок степен исламизације на том простору. Чињеница је, међутим, да управо у време османлијске окупације српска нематеријална култура долази до изражаја (примера ради, тада настаје велики број епских песама). Што је можда и најважније, српски народ је успео да очува сопствени језик, национални идентитет и цркву. Српско културно наслеђе се нашло на удару страних освајача и у XX веку. Током Првог и Другог светског рата оштећен је или уништен део српског културног наслеђа.³

Напети политички и међунационални односи након распада заједничке југословенске државе рефлектовали су се и на поље културе и културног наслеђа. Бошњачки историчари⁴, као и хрватски⁵, немилици при свајају српско средњовековно културно наслеђе као своје, што додатно продубљује већ постојеће антагонизме на тим просторима. Стога је важно да се од стране стручне и научне јавности посвети довољна пажња овом културном наслеђу, које је од немерљивог значаја за свеукупни српски национални идентитет на Балкану.

1. Појам и врсте културног наслеђа

Савремени свет културном наслеђу посвећује огромну пажњу. Постоји читав низ институција на националном, европском и светском нивоу које се баве његовом заштитом и афирмацијом. У теорији се такође посвећује значајна пажња овом феномену. Сходно томе, важно је разумети шта се под овим појмом подразумева, те на који начин га је

³ Манастир Тавна, који се налази на обронцима планине Мајевице, упечатљив је пример страдања српског средњовековног културног наслеђа у Босни. Манастир, који је задужбина краља Драгутина, паљен је неколико пута од различитих освајача (Турака, усташа итд.). Поред свега, манастир је увек обнављан, те је и данас функционалан. Погледати више на: <http://www.bijeljninaturizam.com/index.php/manastir-tavna> (21.5.2018.)

⁴ Погледати нпр. књигу: Imamović, Mustafa (1998): *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, Preporod

⁵ Посебно је упечатљив спис хрватског историчара Вјекослава Клаића из XIX века, у коме тврди да су у Босни и Херцеговини у средњем веку махом живели Хрвати, које је касније раздвојила вера. Погледати у: Klaić, Vjekoslav (1878): *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti*, Knjiga III, Zagreb, Matica hrvatska, str. 84-111.

могуће класификовати. „У литератури су заступљене различите класификације културног наслеђа. Према Унеску (UNESCO), појам културног наслеђа обухвата неколико категорија:

- Материјална културна баштина, која обухвата покретно културно наслеђе (слике, скулптуре, кованице и рукописи), непокретно културно наслеђе (споменици, археолошка налазишта) и подводно културно наслеђе (бродске олупине, подводне рушевине и градови).
- Нематеријално културно наслеђе, које подразумева усмену традицију, музику и плес, ритуале и др.
- Природна баштина (природни пејзаши са културним мотивима).
- Наслеђе из оружаних сукоба.” (Jovanović Tončev i Podovac, 2014: 55)

Поред појма културног наслеђа, упоредо се користи као његов синоним и термин културна баштина. Мада не постоји општеприхваћена дефиниција културног наслеђа, навешћемо неке од њих које обухватају све битне дефиниционе елементе. „Наиме, појам баштине у сложеном изразу „културна баштина” јасније одражава сувремено схваћање да је ријеч о добрима која је садашњи људски нараштај наслиједио од ранијих генерација, што онда укључује и обавезу да се та иста добра у највећој могућој мјери заштите и очувају за будуће генерације. Другим ријечима, појам културне баштине наглашава идеју скрбништва, тј. заштите материјалних и нематеријалних достигнућа људске културе не само на добробит и уживање садашњег нараштаја него такођер и будућих људских генерација.” (Šošić, 2014: 839) Савет Европе, кроз своју Оквирну конвенцију о вредности културног наслеђа за друштво, дефинише културно наслеђе као „скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују, независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција. Оно обухвата све видове животне средине настале интеракцијом човека и простора током времена.” (Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo, 2005: 2)

Културно наслеђе се може грубо поделити на материјално и нематеријално. Обе врсте су од изузетног значаја за свако дрштво. Често се ни не могу посматрати одвојено једна од друге. „Наиме, културно наслеђе је много више од споменика и објеката који су сачувани током векова. Културно наслеђе човечанства подразумева и живи израз и традицију коју заједнице и групе у сваком делу света наслеђују од својих предака и преносе на наредне генерације. Нематеријално културно наслеђе обезбеђује друштвеним заједницама и њиховим појединцима осећај идентитета, помажући им да разумеју свет у коме живе и даје значење њиховим животима.” (Dević, 2010: 5)

Међународна заједница је препознала значај културног наслеђа, као и потребу његове заштите, посебно у случају оружаних сукоба. У складу са тим, у Хагу је 1954. године донета Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаних сукоба. Овај документ је важан и због чињенице да пружа свеобухватну дефиницију културних добара. „Сагласно циљу ове конвенције, културним добрима се сматрају, ма какво било њихово порекло или њихов сопственик: а) покретна или непокретна добра, која су од великог значаја за културну баштину сваког народа, као: споменици архитектуре, уметности или историје, верски или лаички, археолошка места, скуп грађевина, које су као целина од историјског или уметничког интереса, уметничка дела, рукописи, књиге и други предмети уметничког, историјског или археолошког значаја, као и научне колекције и важне колекције књига, архива или репродукција напред наведених добара; б) зграде, чија је главна и ефективна намена да чувају или да излажу покретна културна добра наведена у алинеји а), као: музеји, велике библиотеке, археолошка складишта, као и складишта одређена за склапање покретних културних добара наведених у алинеји а) у случају оружаног сукоба; в) центри у којима се налази значајан број културних добара, која су наведена у алинејама а) и б), такозвани центри у којима су сакупљени културни споменици.” (Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаних сукоба, 1954: чл. 1)

На основу свега изреченог, можемо закључити да је општеприхваћено то да и материјална и нематеријална културна добра чине културну баштину. У материјално културно наслеђе спадају: разне врсте грађевина (световних и верских), археолошка налазишта, споменици (дакле, опипљива културна добра, која опет могу бити покретна и непокретна).⁶ Нематеријално културно наслеђе чине језик, обичаји, предања, занати и сл.⁷ Анализа српског средњовековног културног наслеђа на простору Босне и Херцеговине пратиће ову поделу.

⁶ Погледати у: Станковић, Јелена (2012): *Културни туризам Србије*, Мастер рад, Ниш, Природно – математички факултет Универзитета у Нишу – Департман за географију, стр. 6-7.

⁷ О нематеријалном културном наслеђу више прочитати у часопису „Нематеријално културно наслеђе Србије“ финансираном од стране Министарства културе, информисања и информационог друштва и Центра за заштиту нематеријалног наслеђа. Доступно на:

http://www.nkns.rs/sites/default/files/casopis_nematerijalno_kulturno_nasledje_srbije.pdf (21.5.2018.)

2. Српско материјално културно наслеђе на простору Босне и Херцеговине

Материјално културно наслеђе које је српски народ оставио иза себе на простору Босне и Херцеговине је огромно и изузетно важно за српски национални и верски идентитет. С обзиром на његов обим, ово наслеђе ћемо груписати и анализирати кроз следеће категорије:

- 1) Световне грађевине
- 2) Верски објекти
- 3) Споменици и
- 4) Археолошки локалитети

Међу световним грађевинама из средњег века које су делимично или потпуно сачуване и до данас истичу се тврђаве (утврђења) и остаци градова око њих. Тврђаве су градиле великашке породице као утврђења, места окупљања, места за свечаности и сл. Постоји велики број средњовековних тврђава на простору Босне и Херцеговине: Бочац, Борач, Благај, Веледин, Градина код Добоја, Градина код Пала, Ђурђев град, Јаблан град, Пошљак итд. Укратко ћемо анализирати неке од најзначајнијих.

Тврђава Бочац, односно њени остаци и остаци истоименог града, се налази између Бањалуке и Јајца у Босни. Сматра се да је ово утврђење подигнуто на почетку XV века, у доба владавине краља Твртка Другог Котроманића. Историјски извори помињу ово утврђење по први пут 1434. године. У свом првобитном стању, утврђење је имало укупно четири куле. Данас је, међутим, очувана само централна кула, која је била највећа. Колико је Бочац било јако утврђење говори и чињеница да су његове зидине биле дебљине и преко 3 метра. Претпоставља се да је укупна површина средњовековног града Бочац износила око 2.500 метара квадратних. Бочац је коришћен као војно утврђење и у доба Османлија, а њиховим напуштањем истог 1833. године престаје његово функционисање.⁸

Благај је српски средњовековни град и утврђење у Херцеговини. Дуго времена пре доласка Османлија на Балкан био је седиште хумских кнезова. На тим просторима је боравио и Растко Немањић пре него што је крајем XII века отишао у Свету Гору. Растко је заменио његов стриц Мирослав. Висока тврђава изнад самог града се називала и Шћепан Град. С обзиром на повољан географски положај, Стефан Вукчић Косача, који се 1435. године одвојио од Босне, господарио је Хумом из овог утврђења. Османлије су успеле да освоје утврђење 1465. године. Утврђење је и данас веома добро очувано, што говори о умећу његових градитеља.⁹

⁸ Доступно на: <http://www.upoznajsrpsku.com/index.php?language=SR&charset=latin&page=121> (22.5.2018.)

⁹ Доступно на: https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/?page_id=12001 (22.5.2018.)

Добојска тврђава (у народу позната као Градина) налази се у самом граду Добоју у Босни. Саграђена је у XIII веку на стеновитом брду изнад реке Босне. Реч је о утврђењу које је припадало области Усоре, која је била део средњовековне државе Котроманића. Мада највеће и најбоље очувано, ово утврђење није било једино у том добу на простору Усоре. Ту су и Сребреник, Маглај, Тешањ, Соко итд. Утврђење је кроз средњи век било поприште борбе између Срба, Угара и Османлија. Археолошка истраживања 70-их година XX века потврдила су, на основу пронађеног накита и керамике, да је основа утврђења грађена у XIII веку.¹⁰

Градина код Пала представља средњовековно утврђење које је у народу познато под тим именом, мада нема прецизних историјских података како се тачно то утврђење звало. Највероватније је ово утврђење у средњем веку представљало управни центар властелинске породице Павловић. Истраживања су показала да ово утврђење није настало касније од XIV века, мада је са појавом барута додатно ојачано. Утврђење је смештено на надморској висини од око 1050 метара, а било је опасно зидинама високим и до 8 метара, што говори о високом степену заштите коју је пружало. Утврђење је средином XV века пало под налетом Османлија, мада га они нису дуго користили, те је од тада изгубило своју функцију.¹¹

Највеће и најспецифичније средњовековно утврђење у Босни је Ђурђев град изнад Зворника и реке Дрине. Претпоставља се да је грађено крајем XIII или почетком XIV века. У XV веку тврђаву је заузео деспот Ђурађ Бранковић по коме је она и добила име. У народу постоји предање да је тврђаву градила Ђурађева жена Проклета Јерина, па одатле и назив Јеринин град. Утврђење је део ширег градског комплекса, који се састојао од три нивоа: доњег, средњег и горњег. Средишња кула је висока 20 метара. Тврђаву су ширили и додатно утврђивали Турци и Аустроугари. Град и утврђење су и данас добро очувани и представљају значајан туристички потенцијал овог краја.¹²

У време средњовековне Босне и Херцеговине на њиховим територијама је направљен велики број верских објеката – цркава и манастира (махом православних). Они представљају изузетно важно културно наслеђе и сведочанство о развијености архитектуре, сликарства и уметности тог доба уопште. Најзначајнији православни манастири из тог доба у Босни су Тавна, Озрен, Папраћа, Сасе, Крушево, Свете Троице

¹⁰ Доступно на: <http://www.rasen.rs/2017/08/dobojska-tvrjava-gradina/#.WwQMYkiFPIU> (22.5.2018.)

¹¹ Доступно на: <http://www.palelive.com/gradina-pavlovica/> (22.5.2018.)

¹² Доступно на: <http://zvornikturizam.org/v2/bs/rooms/srednjevjekovna-tvrđava-durdev-grad/> (22.5.2018.)

у Возући, Моштаница, Ступље, Рмањ, а у Херцеговини манастири Тврдош, Житомислић, Добрићево. Анализираћемо неке од њих, мада сваки посебно заслужује огромну пажњу.

На обронцима планине Мајевице, у североисточном делу Босне, налази се манастир Тавна. Реч је о духовном седишту српског народа на овом подручју кроз протеклих неколико векова. Према народном предању, манастир је грађен у доба српског краља Драгутина. Према Пећким и Троношким родословима, манастир су подигли Драгутинови синови Владимир и Урош. Манастир је током векова страдао од различитих окупатора. Ипак, српски народ га је увек обнављао, знајући за његову огромну духовну вредност. Народна предања манастира и његовог краја везана су и за боравак историјских личности на овим просторима, попут Марка Краљевића и Старине Новака, што говори о значају манастира за очување свеукупног српског националног идентитета.¹³

Манастир Озрен, који се налази на истоименој планини у Босни, задужбина је српског краља Драгутина, који је крајем XIII и почетком XIV века владао овим просторима. Манастир је посвећен Светом Николају Мирликијском. Представља духовни центар српског народа у долини Босне и Криваје. Манастир је током векова османлијске окупације делио судбину са својим народом.¹⁴ О изградњи овог, али и многих других манастира у Босни и Херцеговини, у доба Немањића, говори и народна песма *Ојеш свешћи Саво*. У њој Саво Немањић говори:

*„Није бабо расковао блаіо
 На нацаке ни на буздоване,
 Ни добријем коња на рашове,
 Већ је бабо ђоарчио блаіо
 Све ірадећи млоіе задужбине:
 Док је Свету іору іодиіао
 И Вилиндар цркву начинио,
 Ту је дао двије куле блаіа;
 Док начини Високе Дечане
 У іриморју код воде Бисірице,
 И два сшуба свешћшеља Ђурђа,
 Оба сшуба виш' Новоі Пазара,
 Сшугеницу на Влау сшароме,
 Ту је дао једну кулу блаіа;
 Док начини цркву код Требиња
 Миљешевку на Ерцеіовини,*

¹³ Доступно на: <http://www.bijeljinnaturizam.com/index.php/manastir-tavna> (21.5.2018.)

¹⁴ Доступно на: <http://www.eparhijazt.com/sr/19.manastir-ozren.html/> (23.5.2018.)

И Довољу близу јоре Црне,
 И Тројицу наомак Таслице
 Украј воде украј Биошине,
 Рацу цркву украј воде Дрине,
 И Папраћу близу Боројова,
 И Возућу крај воде Криваје,
 Озрен цркву на сред Босне славне,
 И Гомељу на траници сувој,
 Мошћаницу у Крајини љушој..."

(Стефановић Карацић, 1823: 8-9)

Манастир Папраћа се налази у истоименом селу наомак Шековића у источној Босни. Троношки и Пећки летопис говоре да је манастир подигао краљ Драгутин са синовима Стефаном, Владиславом и Урошем, који господарише овим просторима с краја XIII и почетком XIV века. Занимљив је податак да је манастир током османлијске окупације имао изузетно развијене везе са Русијом, одакле се слала помоћ манастиру, који је више пута похаран од стране Османлија.¹⁵ Постоји народно предање по коме је Папраћа задужбина жупана Вукана. О томе говори српска народна песма *Милош у Лаћинима*. У њој се каже:

„Да ви знајте наше намастѝре,
 Наших славних цара задужбине,
 Какови су и колики ли су!...
 Да видијте Папраћу велику
 Виш' Зворника Сиречи на извору
 Под високом јором Боројовом,
 Задужбину Вукана жујана..."

(Стефановић Карацић, 1845: 211-212)

У месту Тврдош код Требиња, на стенама поред десне обале Требишњице, налази се манастир Тврдош. Овај бисер православља у Херцеговини давно је основао цар Константин са мајком Јеленом, али је временом оронуо и запустео. Обновио га је српски краљ Милутин с краја XIII и почетком XIV века, чиме манастир постаје његова задужбина. У народу је овај манастир познат и под именом Требињски манастир. Тврдош је обнављан и 1509. године, по заслуги митрополита требињског Висариона Првог. Данас су сачувани темељи старог здања, делови зидова и остаци фресака на њима, као и престо и шест камених стубова.¹⁶

¹⁵ Доступно на: <http://www.eparhijazt.com/sr/20.manastir-papraca.html/> (23.5.2018.)

¹⁶ Доступно на: https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/?page_id=1930 (23.5.2018.)

Манастир Добрићево, који се налази недалеко од Билећког језера, спада у ред најзначајније српске културне баштине средњовековне Херцеговине. Леонтије Нинковић, у својој *Монографији манастира Добрићево*, наводи да је манастир подигнут на темељима ранохришћанске базилике, о чему сведочи манастирски печат из 1232. године.¹⁷ Манастир је имао снажну улогу у очувању православне вере међу српским народом билећког краја.

Средњовековни споменици са простора Босне и Херцеговине представљају специфично материјално културно наслеђе нашег народа на овим просторима. Они су познатији под називом стећци. Њима се посебно бавио др Горан Комар.¹⁸ „Стећак је хришћански супституент гробне гомиле. У историјском периоду средњег вијека овим волуминозним спомеником замијењен је волуминозни плашт гробне-култне гомиле. Овим гомилама су у давнини прекривана гробља палеобалканског становништва које је током Христове ере формирало стабилно клупко народа са придошлицама у доба владавине цара Ираклија и прије њега.” (Комар, 2016: 2)

Истраживања су показала да је реч о споменицима из позног средњег века. „Стећком се могу сматрати искључиво форме масивних надгробних споменика средњег вијека типа дебелих плоча и сандука. Захваљујући присуству натписа, ове споменике је могуће датовати у период: прва половина 13. до прве половине 15. вијека.” (Комар, 2016: 3) Ови споменици су широко распрострањени на простору Босне и Херцеговине. „Стећак индицира и омогућује научне периодизације висијског, сезонског станишта житеља Хума-Херцеговине, Босне и Далмације, које задобија своје учвршћене, правно утемељене и широко прихваћене видове.” (Комар, 2016: 5)

Значај стећака се огледа како у симболима који су на њима представљени, тако и у порукама које имају духовну вредност. „У склопу пластичне декорације јављају се фантазмагоричне представе, мач и штит (доминантно мач под штитом), различити облици бордура махом вегетабилних форми, као и Крст; доминантно: хришћанске и представе витештва (...) Стећак представља веома убједљив историјски траг присуства масовног прихватања хришћанства (...) Поруке епитафа на стећцима су језгровне форме саображене основном својству хришћанске вјере њихових састављача: њеној темељитости и постојаности. Такође, оне изражавају високе моралне норме периода узраслог средњег вијека.” (Комар, 2016: 4-6)

Босна и Херцеговина су пребогате археолошким локалитетима. С обзиром на временски период који ово истраживање обухвата, нећемо се

¹⁷ Доступно на: https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/?page_id=2053 (23.5.2018.)

¹⁸ Доктор Горан Ж. Комар један је од најзначајнијих истраживача старина у Херцеговини, Босни и Боки Которској. Председник је Друштва за архиве и повјесницу херцеговску. Један је од иницијатора идеје да се стећци заштите као хришћанско културно добро. Стручној и осталој јавности је понудио *Декларацију о стећку* (погледати у литератури).

освртати на период пре средњег века, већ само на занимљива налазишта из овог периода.

Локалитет Манастириште, који се налази у селу Горњи Кијевци поред реке Лубине (општина Градишка), истражује се од 1955. године, а током истраживања из 1958. године на овом локалитету је пронађен натпис на глагољници, за који стручњаци сматрају да је из X или XI века. Археолошким ископавањима из 2004. године дошло се до сазнања да је реч о троделном локалитету, који се некада састојао од цркава, брвнара и сеоског имања. На једном од камена је пронађен ћирилички натпис из 1301. године посвећен упокојеном свештенику, а пронађен је и натпис на глагољници из истог века, са кога се могло јасно прочитати да је реч о Милети Стојићу, који је ту вероватно упокојен.¹⁹

Треба истаћи да готово све наведене тврђаве и њихови остаци тек треба да се детаљније испитају, јер се претпоставља да се под њима крије право археолошко благо. Примера ради, на локалитету Градина на Горњим Палама се током 2016. године интензивно радило на археолошком истраживању у оквиру пројекта „Ревитализација средњовековног наслеђа Сарајевско-романијске регије – фаза један“. То истраживање је показало да Градина није била само војно утврђење, како се раније веровало, с обзиром да су пронађени предмети од керамике и стакла, који указују на одвијање свакодневног живота на том локалитету. (BN TV, 2016)

3. Српско нематеријално културно наслеђе на простору Босне и Херцеговине

За идентитет српског народа веома је важно нематеријално средњовековно културно наслеђе на простору Босне и Херцеговине. За потребе ове анализе, ово нематеријално наслеђе ћемо поделити у три групе:

- 1) језик,
- 2) обичаји и
- 3) предања.

Језик представља највеће благо сваког народа. Српски народ може да се похвали својим аутентичним, српским језиком, као и ћириличким писмом које је изузетно старо. Данас се, међутим, на српски језик врше напади већи него ли на било које друго културно наслеђе. То очигледно

¹⁹ Доступно на: <http://ekulturars.com/site/%D0%BC%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B5-%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%9A%D0%B8-%D0%BA%D0%B8%D1%98%D0%B5%D0%B2%D1%86%D0%B8/> (23.5.2018.)

говори о значају језика као културне тековине. Посебно се оспорава српски језик на простору Босне и Херцеговине, с обзиром да се он жели подвести под „босански” или бошњачки језик. Сходно томе, заговорници идеје о босанском језику²⁰ присвајају средњовековно писмо (и документа сачињена на њему)²¹ на овим просторима. Зато је веома важно да се очува истина о српском језичком наслеђу.

Узмимо пример Повеље бана Кулина. Мада се о Повељи бана Кулина много писало, овде ћемо навести мишљење угледног научника Ватрослава Јагића²² који каже да „Листина Кулина бана од г. 1189. прво (је) и најстарије, што би писано ћирилицом а србским језиком.” (СТИЈОВИЋ, 2015) Дакле, према тврдњи овог угледног слависте, не само да је Повеља бана Кулина писана српским језиком, већ је реч о најстаријем документу писаном српским језиком ћириличким писмом. То потврђује о огромном језичком наслеђу са простора некадашње Краљевине Босне. Често се средњовековна ћирилица у Босни жели представити као босанско писмо, односно тзв. босанчица. Тако се и за ову повељу тврди да је писана босанчицом. „Ћирилица којом је повеља писана није „босанско писмо – босанчица”. Пре свега, треба имати у виду да тзв. босанчица није никакво посебно босанско писмо, што се у науци одавно зна, већ варијанта српског ћирилског брзописа пренетог у време Твртка I Котроманића из Србије у Босну, а затим и у суседни део Далмације. Брзописном ћирилицом је почетком 17. века Матија Дивковић штампао своје књиге (сам је излио слова у Венецији по угледу на она из рукописа), а називао ју је „српским писмом”, што су чинили и други босански фрањевци.” (СТИЈОВИЋ, 2015)

Мухамед Хевадија Ускофија је написао речник 1631. године и то је чињеница. Чињеница је и да се у литератури он назива босанско-турским речником. Међутим, оно што ваља детаљније разумети јесте шта се подразумева под „босанским” у овом контексту.²³ „Чињеница да аутор у уводу употребљава појам босански језик могла би пре да упућује на то да је он

²⁰ Примера ради, узмимо изјаву председника Бошњачког националног већа у Србији Есада Џуџевића у којој каже да босански језик није измишљен, те да је реч о старом језику, који се данас оспорава. (B92, 2013)

²¹ О покушајима присвајања српске ћирилице можда најбоље говори следеће: „Потпредседник Бошњачког националног већа Есад Џуџо се, као на потврду посебности босанског језика, позива на Повељу Кулина бана, која је, како тврди, „написана босанским језиком и босанчицом, као босанским писмом још 1189. године”, а муфтија Зукорлић подсећа на Босанско-турски рјечник Тузлака Мухамеда Хеваија Ускуфија из 1631. године. На промоцији тог речника у Загребу пре неколико година чуло се и како је босански језик био један од званичних језика на турском двору у 16. веку.” (СТИЈОВИЋ, 2015)

²² Ватрослав Јагић је био хрватски слависта и савременик Вука Стефановића Караџића.

²³ Лингвиста др Рада Стијовић са Института за српски језик САНУ се посебно бавила овом темом.

том термину давао територијално одређење, поготово када се зна да је ускуфи језик којим је говорио и писао називао српским. То се може видети из других његових дела, нпр. из циклуса побожних песама, које је назвао „Илахије на српском језику” („Ilahi be zeban-i srb”) и „Позив на вјеру на српском језику” („Beran davet-i iman be zeban-i srb”).” (СТИЈОВИЋ, 2015)

За српски народ се везује мноштво обичаја. Слава, односно прославање хришћанског заштитника дома и породице, један је од најстаријих. Током средњег века, слава је као обичај распрострањена по свим српским земљама, па и по Босни и Херцеговини. „По црквено-православном гледишту крсна слава је настала свјесном акцијом Српске православне цркве, а раширила се по свим српским крајевима током XIII, XIV и XV вијека њеном мисионарском дјелатношћу. То је био један вид борбе против многобоштва и паганизма. Значи, не ради се о християнизованом паганском култу, већ је то по својој суштини хришћански и православни супститут за пагански култ који се изгубио у периоду од славенског насељавања Балканског полуострва. Светосавском реформом из једне црквене, опште или појединачне, завјетне институције створена је једна српска свечаност која је у себи обухватила опште православне и посебне српске елементе.“ (ДАКИЋ, 2008)

О вредности славе као културног добра од међународног значаја сведочи то да је 2014. године српска породична слава уврштена у регистар нематеријалног културног наслеђа Унеска. (РТС, 2014)

Народна предања чине важно културно обележје српског народа. Она су током дугог времена окупације, у време када нису постојали услови за масовније описмењавање становништва, чувала успомену на српске државе, владаре, јунаке, битке и сл. Мада се често прибегавало умањивању њихове историјске аутентичности, често је реч о јединим остацима колективног сећања нашег народа о прошлом времену. Предања о присуству српских владара и јунака на простору Босне и Херцеговине су један од доказа свеопштег тамошњег српског присуства, што их чини посебно вредним. Навешћемо неколико предања српског народа Босне и Херцеговине из доба средњег века.

У српском народу Мајевике и Семберије остало је предање о боравку Марка Краљевића на тим просторима. То није немогуће, с обзиром да се на обронцима Мајевике ка Семберији налази немањићки манастир Тавна. „Према легенди, на стијени су удубљења од копита Шарца, коња Краљевића Марка. Легенда даље вели да је некада у околини манастира боравио овај митски српски јунак, те да је на Шарцу прескакао с једног на друго врлетно брдо. Легенде о Марку Краљевићу и Старини Новаку само потврђују да је православно становништво Мајевике, Семберије и Подриња одувјек било истрајно у одбрани свог националног идентитета и духовности.” (Независне новине, 2011)

Занимљиво је и предање о градњи тврђаве Ђурђев град изнад Зворника. Наиме, према народном предању, тврђаву је саградила жена деспота Ђурђа Бранковића, у народу позната као Проклета Јерина. Она је тврђаву саградила у част свог мужа, по коме је тврђава и добила име. За градњу тврђаве везују се два повезана предања. Прво је о „Јеринином путу камена“, према коме се камење за градњу доносило са удаљености од 12 километара, при чему се камење загревало до одређене температуре како би се брже преносило из руке у руку до места градње. Друго је о „Јерининој стази страсти“, према коме је лепа Јерина заводила младиће из своје пратње, да би их увече бацала у Дрину како би сачувала тајне о својим љубавним везама. (Blic, 2017)

4. Улога Републике Српске у очувању српске средњовековне културне баштине

С обзиром на огромну вредност српског средњовековног културног наслеђа на територији Босне и Херцеговине, оправдано је осврнути се на пажњу која му се посвећује, те на степен његове заштите. У условима етничко-административне поделе на простору данашње државе Босне и Херцеговине сматрамо да не постоје адекватни услови да се ово наслеђе, схваћено као српско, очува и афирмише на њеном целом простору. Претходно смо истакли јасне напоре припадника других народа да ово наслеђе десрбизују, тако да представници српског народа, сматрамо, имају пуне могућности да ово српско културно наслеђе заштите и промовишу на територији Републике Српске.

У институционалном смислу, Република Српска чини значајне напоре да се ово културно наслеђе очува. У оквиру Министарства просвете и културе Републике Српске 1995. године формиран је Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа. Такође, Република Српска финансира разне пројекте и публикације које се баве неким од елемената средњовековног културног наслеђа. Свакако да постоји простор за додатни напредак у овој области, посебно кроз туризам, промоцију у иностранству итд.

Републички завод за заштиту културно-историјског наслеђа је званична институција Републике Српске која се бави очувањем културног и природног наслеђа. У те сврхе, Завод се бави прикупљањем документације, њеним евидентирањем, те предлагањем решења за проглашавање неког облика наслеђа заштићеним.²⁴ „Поред тога, Завод ради пројекте, елаборате и студије за заштиту, изводи археолошке, конзерваторско-рестаура-

²⁴ Доступно на: http://www.nasljedje.org/sr_RS/o-zavodu (25.5.2018.)

торске радове, али и пружа помоћ при просторном планирању, прописује мјере заштите, даје сагласност на пројекте везане за очување наслеђа, као и дозволе за извоз умјетничких дјела у иностранство. Завод се бави и истраживањем и промоцијом културног, историјског и природног наслеђа Републике Српске, које је и интегрални дио европског наслеђа.²⁵

Издвојићемо неколико пројеката који су на територији Републике Српске допринели очувању и заштити средњовековног културног наслеђа: Пројекат обнове цркве Светог Николе, у оквиру манастирског комплекса Озрен у Петрову (1999 – 2003), Пројекат обнове цркве Успења Пресвете Богородице у оквиру манастирског комплекса Добрун (2007), Пројекат за изградњу тријема цркве манастира Моштанице (2010), Пројекат музејске поставке – школа манастира Гомионица (2011) итд.²⁶

Када је реч о публикацијама, издвојићемо часопис под називом „Грађа о прошлости Босне“ (ур. академик Рајко Кузмановић), који издаје Одјељење друштвених наука Академије наука и умјетности Републике Српске, а чије штампање подржава Министарство науке и технологије Републике Српске. У часопису се објављују радови посвећени историји средњовековне босанске државе. Примера ради, у другом броју овог часописа из 2009. године можемо видети анализе неколико средњовековних докумената: *Повеље банице Јелисаветше и бана Стефана II кнезу Вуку Хрвајинићу*, *Писма краља Стефана Остоје Дубровчанима о српском дохоћку*, *Повеље краља Стефана Томашевића Дубровнику*, *Писма жуђана Санка Милшенивића Дубровчанима* итд. Из тих анализа се види да су сви документи писани ћириличким писмом на српском језику.²⁷

Закључак

Културно наслеђе представља највеће богатство једног народа. Оно је сведочанство трага једног народа у временима иза нас, те је његова вредност немерљива. Захваљујући томе што је током средњег века формирао неколико својих држава, српски народ је имао оптималан оквир за културно стваралаштво. Пре свега захваљујући владарској династији Немањића, дошло је до развоја архитектуре, ктиторства, градње, писмености, закона и сл. Ситуација на простору Босне и Херцеговине није била другачија. Снажни српски културни трагови у овим областима сведоче о

²⁵ Доступно на: http://www.nasljedje.org/sr_RS/o-zavodu (25.5.2018.)

²⁶ Погледати детаљније опцију Пројекти: Културно-историјско наслеђе на сајту: <http://www.nasljedje.org/> (25.5.2018.)

²⁷ Погледати у: *Грађа о прошлости Босне 2* (ур. Раде Михаљчић), Академија наука и умјетности Републике Српске – Одјељење друштвених наука, Бања Лука, 2009.

вишевековном присуству Срба у њима. Велики број утврђења и градова, манастира, цркава, гробних обележја и сл. који су сачувани и до данас представљају велику културну и духовну ризницу, не само Срба са леве обале Дрине, већ и српског народа у целини.

Као и све друго, и култура често бива увучена у политику и политичко. О значају културног наслеђа сведочи управо то што се сви народи боре да што је више могуће културног наслеђа представе као своје. На простору Босне и Херцеговине, где данас живе припадници различитих народа и вероисповести, политизација културног наслеђа поприма астрономске размере. Српско средњовековно културно наслеђе се својата, како од стране појединих бошњачких представника, тако и од хрватских. Треба истаћи да је такво својатање научно неутемељено, те да постоје валидни историјски докази који јасно говоре о српском државотворном присуству на посматраном простору.

Очување српског средњовековног културног наслеђа у Босни и Херцеговини је неизмерно значајно за опстанак српског народа на том простору. Стога је важно да научна заједница посвети више пажње овом феномену, који је добрим делом још увек недовољно истражен. Исто тако, само друштво мора да препозна значај и вредност овог културног наслеђа, те да институционалним путем ради на његовом очувању и афирмацији.

Литература:

- [4] *Грађа о прошлости Босне 2* (ур. Раде Михаљчић), Академија наука и умјетности Републике Српске – Одјељење друштвених наука, Бања Лука, 2009.
- [5] Dević, Sonja (2010): *Kulturni turizam u Evropskoj uniji*, Diplomski rad; Beograd: Univerzitet Singidunum – Departman za turistički i hotelijerski menadžment.
- [6] Imamović, Mustafa (1998): *Historija Bošnjaka*; Sarajevo: Preporod.
- [7] Jovanović Tončev, Melita i Podovac, Milena (2014): „Kulturna dobra kao deo turističkog proizvoda banja Srbije”, *Ekonomija – teorija i praksa*, br. 3; Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment – FIMEK (str. 54-67).
- [8] Klaić, Vjekoslav (1878): *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti*, Knjiga III; Zagreb: Matica hrvatska.
- [9] Станковић, Јелена (2012): *Културни туризам Србије*, Мастер рад; Ниш: Природно – математички факултет Универзитета у Нишу – Департман за географију.

- [10] Šošić, Trpimir (2014): „Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*; Split: Sveučilište u Splitu (str. 833-860).

Вебографија:

- [1] BNTV (2016): „Gradina kod Pala: Kulturno nasljeđe”, <http://www.rtvbn.com/3834301/gradina-kod-pala-kulturno-nasljedje> (23.5.2018.)
- [2] Blic (2017): „KULE SVEDOCI VEKOVA Srednjevekovna tvrđava Đurđev grad istorijsko blago Zvornika”,
- [3] <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/kule-svedoci-vekova-srednjevekovna-tvrđava-djurdev-grad-istorijsko-bлаго-zvornika/5vx9wkv> (24.5.2018.)
- [4] B92 (2013): „Bosanski jezik nije izmišljen”,
- [5] https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=02&dd=08&nav_category=12&nav_id=684891 (24.5.2018.)
- [6] Дакић, Гојко (2008): „Крсне славе и презимена Срба у Републици Српској и БиХ”, *Глас Српске*,
- [7] <http://www.glassrpske.com/plus/teme/Krsne-slave-i-prezimensa-Srba-u-Republici-Srpskoj-i-BiH/10085.html> (24.5.2018.)
- [8] Комар, Горан (2016): „Декларација о стећку”
- [9] <https://xn---7sbepbnaaeу7cfz7c1uc.xn--90a3ac/sites/default/files/bar/deklaracija-o-stecku.pdf> (23.5.2018.)
- [10] Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаних сукоба (1954),
- [11] [http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/8.%20Konvencija%20za%20zastitu%20kulturnih%20dobara%20u%20slucaju%20oruzanih%20sukoba\(%20Hag,%201954\).pdf](http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/8.%20Konvencija%20za%20zastitu%20kulturnih%20dobara%20u%20slucaju%20oruzanih%20sukoba(%20Hag,%201954).pdf) (21.5.2018.)
- [12] Nezavisne novine (2011): „Manastir Tavna na vjetrometini istorije”,
- [13] <https://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Manastir-Tavna-na-vjetrometini-istorije/95840> (24.5.2018.)
- [14] Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo (2005),
- [15] https://arhivistika.files.wordpress.com/2011/02/okvirna_konvencija_saveta_evrope_o_vrednosti_kulturnog_nasledja_za_drustvo_20potpisana.pdf (21.5.2018.)
- [16] РТС (2014): „Српска слава на Унесковој листи“,
- [17] <http://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/501/zanimljivosti/1763577/srpska-slava-na-uneskovoј-listi.html> (24.5.2018.)

- [18] Свирчевић, Мирослав (2009): „Босански мит“
- [19] <http://www.nspm.rs/pdf/sudbina-dejtonske-bih-i-republika-srpska/bosanski-mit.pdf> (20.5.2018.)
- [20] Стефановић Карацић, Вук (1823): *Народне српске џјесме*, Књига друга,
- [21] https://books.google.rs/books?id=4r4WAAAAYAAJ&pg=PA12&dq=narodne+srpske+pjesme&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwjkt8Ot0JvbAhXFK1AKHcWcB_cQ6AEIJzAA#v=onepage&q=narodne%20srpske%20pjesme&f=false (23.5.2018.)
- [22] Стефановић Карацић, Вук (1845): *Српске народне џјесме*, Књига друга,
- [23] <https://books.google.rs/books?id=MKg4AQAАMAAJ&pg=PA264&dq=srpske+narodne+pjesme+2&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwi5-YmE15vbAhUMaVAKHQtmDPAQ6AEIJzAA#v=onepage&q&f=false> (23.5.2018.)
- [24] Стијовић, Рада (2015): „Кулин бан је писао ћирилицом“, *Политика*,
- [25] <http://www.politika.rs/scc/clanak/338770/Drustvo/Kulin-ban-je-pisao-cirilicom> (24.5.2018.)
- [26] http://www.nkns.rs/sites/default/files/casopis_nematerijalno_kulturno_nasledje_srbije.pdf (21.5.2018.)
- [27] <http://www.bijeljaturizam.com/index.php/manastir-tavna> (21.5.2018.)
- [28] <http://www.upoznajsrpsku.com/index.php?language=SR&charset=latin&page=121> (22.5.2018.)
- [29] https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/?page_id=12001 (22.5.2018.)
- [30] <http://www.palelive.com/gradina-pavlovica/> (22.5.2018.)
- [31] <http://zvornikturizam.org/v2/bs/rooms/srednjevjekovna-tvrđava-durdev-grad/> (22.5.2018.)
- [32] <http://www.eparhijazt.com/sr/19.manastir-ozren.html/> (23.5.2018.)
- [33] <http://www.eparhijazt.com/sr/20.manastir-papraca.html/> (23.5.2018.)
- [34] https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/?page_id=2053 (23.5.2018.)
- [35] <http://ekulturars.com/site/%D0%BC%D0%B0%-D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B5-%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%9A%D0%B8-%D0%BA%D0%B8%D1%98%D0%B5%D0%B2%D1%86%D0%B8/> (23.5.2018.)
- [36] http://www.nasljedje.org/sr_RS/o-zavodu (25.5.2018.)
- [37] <http://www.nasljedje.org/> (25.5.2018.)

Rajko Petrović, MA
Institute of European Studies
Belgrade

MEDIEVAL SERBIAN CULTURAL HERITAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: *In this Paper we will analyze medieval Serbian cultural heritage in the territory of Bosnia and Herzegovina. The Serbian people, who for centuries lived in the area of these two geographical units, had a developed culture during the Middle Ages. Although part of the cultural heritage of the Serbian people in this region has disappeared in numerous wars, a significant part is still preserved, both through material as well as through intangible heritage. Today, however, the Serbian people west of the Drina face constant efforts to appropriate part of its cultural and historical heritage by neighboring nations. Therefore, we will first examine the concept and types of cultural heritage in theory. After that, we will analyze the material cultural heritage of the Serbian people from the Middle Ages on the territory of Bosnia and Herzegovina, and then its intangible heritage. We will also examine the significance of the Republic of Srpska and its individual institutions in preserving Serbian medieval cultural heritage. The final part of the Paper will focus on the importance of this topic for the preservation of Serbian cultural identity in Bosnia and Herzegovina.*

Keywords: SERBIAN PEOPLE, MIDDLE AGES, BOSNIA, HERZEGOVINA, CULTURAL HERITAGE, REPUBLIC OF SRPSKA.